

1.

Η ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΛΑΜΙΑ ΚΑΙ Η ΎΠΑΙΘΡΟΣ ΤΗΣ

Η ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ή πρωτοβυζαντινή περίοδος καλύπτει τους τρεις πρώτους αιώνες της βυζαντινής ιστορίας, από το έτος 330 μέχρι το τέλος της βασιλείας του αυτοκράτορα Ηρακλείου το 641. Πρόκειται για μία εποχή που χαρακτηρίζεται από πολλές και έντονες μεταβολές, με κυριότερη την επικράτηση του χριστιανισμού και τις αλλαγές που αυτή επέφερε στη ζωή του κράτους και των κατοίκων του. Με ρυθμούς που καθορίζονται από τις γενικότερες εξελίξεις και τα κατά τόπους δεδομένα, τις μεταβολές αυτές βιώνουν όλες οι επαρχίες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, μεταξύ των οποίων και η νότια Ελλάδα, όπου εξακολουθούν να αναπτύσσονται πολλές αρχαίες πόλεις και οικισμοί, όπως η Λαμία.

Η θέση του οικισμού στη διοίκηση

Σύμφωνα με το ρωμαϊκό διοικητικό σύστημα, που εξακολούθησε να εφαρμόζεται με ορισμένες αλλαγές και κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, η Λαμία ανήκε στην επαρχία της Θεσσαλίας,¹ η οποία περιλάμβανε την ομώνυμη περιοχή και την κοιλάδα του Σπερχειού. Η επαρχία αυτή υπαγόταν αρχικά στη Διοίκηση της Μοισίας και κατόπιν της Μακεδονίας, για να καταλήξει κατά τον 6ο αι. σε εκείνην του Ιλλυρικού. Στον *Συνέκδημον* του Ιεροκλέους, ένα γεωγραφικό έργο που χρονολογείται πριν από το 535, η Λαμία κατατάσσεται ως η πέμπτη κατά σειρά πόλη της επαρχίας Θεσσαλίας.² Ωστόσο, απουσιάζει από την *Tabula Peutingeriana*, έναν ταξιδιωτικό χάρτη του 5ου αιώνα, ο οποίος έχει διασωθεί σε μεταγενέστερο, μεσαιωνικό αντίγραφο.³

Η επισκοπή Λαμίας

Είναι άγνωστο πότε ακριβώς άρχισε να διαδίδεται ο χριστιανισμός στη ρωμαϊκή Λαμία. Κήρυκες της νέας θρησκείας πρέπει να είχαν φτάσει στην περιοχή ήδη από τον 1ο αι., όπως υποδεικνύει η περίπτωση του αγίου Ηρωδίωνος, ενός από τους Εβδομήκοντα Αποστόλους του Χριστού, ο οποίος παραδίδεται ότι κήρυξε και μαρτύρησε την περίοδο αυτή

---

1. Για τη διοικητική και οικιστική οργάνωση της επαρχίας Θεσσαλίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο, βλ. Δρακούλης, 2009: 122-129, όπου αναλυτική βιβλιογραφία.

2. Honigmann, 1939: 16, 632.6· Αβραμέα, 1974: 141.

3. Weber, 1976.

στη γειτονική Υπάτη και υπήρξε ο πρώτος επίσκοπός της.⁴ Η δράση ενός αποστόλου όπως ο Ηρωδίων στην ευρύτερη περιοχή της Λαμίας δεν μπορεί παρά να ήταν γνωστή και στην ίδια – ίσως να είχε και ανταπόκριση σε πολίτες της.

Ο χριστιανισμός φαίνεται να έχει επικρατήσει στη Λαμία κατά τον 5ο αιώνα, οπότε η πόλη αποτελεί έδρα επισκοπής υπαγόμενης στη μητρόπολη Λαρίσης, η οποία ανήκε τότε στην εκκλησία της Ρώμης, όπως και το σύνολο της Διοίκησης του Ιλλυρικού. Η πρώτη μνεία της επισκοπής Λαμίας γίνεται το έτος 431 στα πρακτικά της Γ' Οικουμενικής Συνόδου της Εφέσου, όπου συμμετείχε ο επίσκοπός της Σεκουνδιανός⁵ – ο πρώτος του οποίου γνωρίζουμε το όνομα. Σύμφωνα με τον *Συνέκδημον* του Ιεροκλέους, η επισκοπή Λαμίας ήταν πριν από το 535 η τέταρτη στην εκκλησιαστική τάξη επαρχία της μητροπόλεως Λαρίσης.⁶ Στην ίδια περίοδο μαρτυρείται το δεύτερο γνωστό όνομα επισκόπου της Λαμίας, του Στεφάνου, ο οποίος έλαβε το 531 μέρος σε εκκλησιαστική Σύνοδο που συνήλθε στη Ρώμη.⁷

Ιστορικές ειδήσεις

Η παρουσία επισκόπου στη Λαμία αποτελεί ένδειξη ότι επρόκειτο για ένα μικρό επαρχιακό κέντρο, υπολογίσιμο ως προς το μέγεθος και τη θέση του, κάτι που επιβεβαιώνεται

4. Αβραμέα, 1974: 39, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Πρόσφατα πάντως έχει διατυπωθεί με ισχυρά επιχειρήματα η άποψη ότι ο εν λόγω Ηρωδίων ήταν επίσκοπος των (Παλαιών) Πατρών της Αχαΐας και η τιμή του μεταφέρθηκε στην Υπάτη μεταξύ του 6ου και του 9ου αι. (Ασφεντάγης και Βάββα, 2016: 105-107).

5. Mansi, v. 4, στ. 1125B.

6. Honigmann, 1939: 642,5.

7. Mansi, v. 8, στ. 743C, 748D.

τόσο από τον *Συνέκδημον* όσο και από την αρχαιολογική έρευνα. Εντούτοις, οι ιστορικές ειδήσεις για την παλαιοχριστιανική πόλη και τη ζωή της είναι ελάχιστες· και επιτρέπουν μόνον εκτιμήσεις ή υποθέσεις σχετικά με γεγονότα που μπορεί να την επηρέασαν στο διάστημα των τριών αιώνων της περιόδου.

Η κάθοδος των Γόθων επιδρομέων στην Ελλάδα κατά το 396-397 μ.Χ., υπό την ηγεσία του Αλάριχου, δεν πρέπει να άφησε ανεπηρέαστη τη Λαμία, καθώς, όπως παραδίδεται από ιστορικούς της εποχής, οι επιδρομείς κατέλαβαν και κατέστρεψαν πολλές πόλεις στην πορεία τους από τη Θεσσαλία προς την Πελοπόννησο. Οι Γόθοι πέρασαν μάλιστα ανενόχλητοι από τις Θερμοπύλες – σύμφωνα με τον ιστορικό Ευνάπιο, ο Αλάριχος «διὰ τῶν Πυλῶν παρήλθεν, ὥσπερ διὰ σταδίου καὶ ἵπποκρότου πεδίου τρέχων».⁸

Οι καταστροφές που υπέστη ο νοτιοελλαδικός χώρος από τους Γόθους του Αλάριχου επέβαλαν κατόπιν την ανάληψη μεγάλων οχυρωματικών έργων, με στόχο την απόκρουση μελλοντικών εισβολών. Στην ευρύτερη περιοχή της Λαμίας, οι δύο κύριοι δρόμοι προς τον νότο οχυρώθηκαν με ένα πλέγμα τειχών και φρουριών, ώστε να αποκλειστεί κάθε περίπτωση εχθρικής διείσδυσης από εναλλακτικές διαδρομές. Στις Θερμοπύλες οικοδομήθηκαν τείχη τόσο στην ακτή όσο και στα ορεινά περάσματα και τις ατραπούς του Καλλίδρομου όρους, για να εμποδιστεί κάθε δυνατότητα διείσδυσης προς τα νότια.⁹ Αντίστοιχα, στην είσοδο του δρόμου προς τον Κορινθιακό (Great Isthmus Corridor), μετά από το σημερινό χωριό Δύο Βουνά, οικοδομήθηκε ένα οχυρό, το λε-

8. Blockley, 1983: 94.

9. MacKay, 1963.

γόμενο Δέμας, που είχε ως αποστολή να φυλάσσει και να ελέγχει την εκεί στενή δίοδο.¹⁰ Τα ερείπιά του είναι και σήμερα ορατά κάτω από την πυκνή βλάστηση της θέσης. Το Δέμας γνώρισε μια δεύτερη οικοδομική φάση κατά τη βασιλεία του Θεοδοσίου Β' (408-450).

Η παρουσία του επισκόπου Λαμίας Σεκουνδιανού στην Γ' Οικουμενική Σύνοδο του 431 μπορεί να θεωρηθεί ως μία ένδειξη ότι η πόλη είχε ανακάμψει από το πέρασμα των Γότθων. Νέα βαρβαρική επιδρομή σημειώθηκε το 447, όταν οι Ούνοι του Αττίλα λεηλάτησαν τη Θεσσαλία και έφτασαν ως τις Θερμοπύλες. Δεν διαθέτουμε πληροφορίες σχετικά με την αποτελεσματικότητα των οχυρωματικών έργων απέναντι σε αυτούς τους εισβολείς.

Η ανασυγκρότηση του αμυντικού συστήματος της αυτοκρατορίας κατά τη βασιλεία του Ιουστινιανού (527-568) συμπεριέλαβε, σύμφωνα με ένα προβληματικό χωρίο του ιστορικού Προκόπιου, τις Θερμοπύλες και τη γύρω περιοχή.¹¹ Ωστόσο, σύγχρονες αναλύσεις στα κονιάματα των εκεί οχυρώσεων (μέθοδος χρονολόγησης άνθρακα 14) απέδειξαν ότι αυτές χρονολογούνται στον 5ο αι. και δεν διατηρούν στοιχεία ιουστινιάνειων χρόνων.¹² Σαφείς ενδείξεις επεμβάσεων της περιόδου του Ιουστινιανού εντοπίστηκαν μόνο στο οχυρό Δέμας στα Δύο Βουνά, το οποίο επαναχρησιμοποιήθηκε στα μέσα του 6ου αι., όταν έπειτα από μία επιδρομή Ούνων το 539/40 εγκαταστάθηκε εκεί ισχυρή στρατιωτική φρουρά.¹³ Η Λαμία απουσιάζει πάντως από τον κατάλογο

10. Cherf, 1983· Cherf, 1984.

11. Gregory, 2000: 107-108, 110.

12. Cherf, 1984· Cherf, 1992.

13. Rosser, 2001.

των οχυρώσεων που ίδρυσε ή ανανέωσε την ίδια περίοδο ο αυτοκράτορας, όπως τον παραδίδει ο ίδιος ιστορικός, γεγονός που ξενίζει αν λάβουμε υπόψη τη συστηματική και εντατική προσπάθεια ενίσχυσης της άμυνας της ευρύτερης περιοχής, αλλά και τη στρατηγική θέση της πόλης.¹⁴

Σε κάθε περίπτωση, τα οχυρωματικά έργα δεν μπόρεσαν να ανακόψουν τις επικείμενες εξελίξεις, που επέφεραν βαθιές τομές στην κατάσταση της περιοχής. Το πρώτο ισχυρό πλήγμα δόθηκε το έτος 551, όταν σημειώθηκε ένας από τους πιο καταστρεπτικούς σεισμούς που έχουν καταγραφεί στη νότια Ελλάδα, με επίκεντρο την πόλη του Εχίνου (σημ. Αχινός), 25 χλμ. δυτικά της Λαμίας.¹⁵ Η έντασή του εκτιμάται στους 7 βαθμούς της κλίμακας Richter και προκάλεσε ένα σφοδρό παλιρροϊκό κύμα, το οποίο ισοπέδωσε τον Εχίνο και άλλες παράκτιες θέσεις κατά μήκος του Μαλιακού κόλπου. Αν και δεν έχουν καταγραφεί σαφή ανασκαφικά τεκμήρια των συνεπειών που θα είχε η καταστροφή αυτή στη Λαμία, ούτε υπάρχουν σχετικές ιστορικές αναφορές, αναμένεται ότι ο σεισμός θα έπληξε σημαντικά την πόλη, η οποία βρισκόταν πολύ κοντά στο επίκεντρό του. Το 558/9 έλαβε χώρα μία νέα βαρβαρική επιδρομή, των Κουτριγούρων, οι οποίοι διέσχισαν τις Θερμοπύλες και έφτασαν μέχρι την Κόρινθο, την οποία κατέλαβαν.¹⁶ Η επιτυχία της επιδρομής συνεπάγεται ότι οι οχυρώσεις των Θερμοπυλών ήταν ανεπαρκείς απέναντι σε τέτοιες απειλές ή είχαν παραμεληθεί (ή καταστραφεί από τον σεισμό), ώστε να μην μπορούν να ανακόψουν την πορεία των εισβολέων.

---

14. Βλ. παρακάτω, σσ. 44-45.

15. Αβραμιά, 1974: 109· Σπυρόπουλος, 1997: 108-109.

16. Για τις Θερμοπύλες κατά τη συγκεκριμένη επιδρομή βλ. Kislinger, 1998.

Πριν ανακάμψει η περιοχή από τον σεισμό του 551 και τις νέες βαρβαρικές επιδρομές, άρχισε η μεγάλη κάθοδος και κατόπιν η εγκατάσταση σλαβικών φύλων στη νότια Ελλάδα, η οποία ανέτρεψε τη βυζαντινή κυριαρχία σε μεγάλο μέρος της και είχε καταλυτικές συνέπειες για το μέλλον του χώρου κατά τους επόμενους αιώνες.

Η παλαιοχριστιανική πόλη

Η έκταση της παλαιοχριστιανικής πόλης της Λαμίας δεν είναι δυνατό να προσδιοριστεί με ακρίβεια, με βάση τα μέχρι στιγμής ανασκαφικά δεδομένα. Σε γενικές γραμμές, εκτιμάται ότι ο οικισμός αναπτύχθηκε εντός των αρχαίων, ελληνιστικών τειχών (Χάρτης 2), τα οποία ίσως εξακολουθούσαν να οριοθετούν τον κατοικημένο χώρο, έστω και ερειπωμένα. Ένα —σεβαστό πιθανότατα— τμήμα του πληθυσμού πρέπει να ήταν εγκατεστημένο στην ύπαιθρό, σε μικρά περιφερειακά πολίσματα και διάσπαρτες αγροτικές επαύλεις, όπως μαρτυρούν οικοδομικά λείψανα και νεκροταφεία για τα οποία θα γίνει λόγος στη συνέχεια. Μέσα στη σημερινή πόλη, τα κατάλοιπα που αποδίδονται στη συγκεκριμένη περίοδο εντοπίζονται ανάμεσα και γύρω από τις πλατείες Ελευθερίας και Διάκου, περιοχή που συμπίπτει με το κέντρο του αρχαίου οικισμού. Με εξαίρεση τη βασιλική της πλατείας Διάκου, σχεδόν όλα τα ευρήματα είναι δυστυχώς αποσπασματικού χαρακτήρα και κακής διατήρησης, ώστε να είναι αδύνατη η αναγνώριση της χρήσης τους και η συγκέντρωση στοιχείων για την πολεοδομική οργάνωση της παλαιοχριστιανικής Λαμίας.

Τυπική περίπτωση, ως προς τον βαθμό διατήρησης και την αναγνωσιμότητα των καταλοίπων, αποτελεί η σωστική

ανασκαφή στο οικόπεδο Δ. Ελασσώνα (οδ. Βύρωνος, Διάκου, Ροζάκη Αγγελή και Κολοκυθά), που έφερε στο φως τόιχο υστερορωμαϊκών χρόνων, κτισμένο με υλικό σε δεύτερη χρήση¹⁷ (Εικ. 3)· η ταύτιση του κτηρίου στο οποίο ανήκε στάθηκε αδύνατη, καθώς ούτε τα αποσπασματικά οικοδομικά λείψανα, ούτε και τα πενιχρά κινητά ευρήματα παρείχαν σχετικές ενδείξεις. Σε κτίσμα υψηλότερων προθέσεων, αλλά ασαφούς και πάλι χρήσης, ανήκε τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου παλαιοχριστιανικών χρόνων που εντοπίστηκε στη διάρκεια έργων της ΔΕΗ επί της οδού Βενιζέλου, κοντά στην πλατεία Πάρκου.¹⁸ Από το δάπεδο αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος της επιφάνειάς του, αλλά δεν έχουν δημοσιευθεί ακόμα φωτογραφίες και σχέδια των παραστάσεών του.

Περισσότερο αναγνωρίσιμο είναι το εύρημα στο οικόπεδο του κτηρίου της Τραπεζής της Ελλάδος επί της πλατείας Διάκου, όπου το 2001 ήρθε στο φως τμήμα μνημειακού δημοσίου οικοδομήματος ύστερων κλασικών-ελληνιστικών χρόνων, το οποίο στην όψιμη ρωμαϊκή περίοδο (ύστερος 2ος-4ος αιώνας μ.Χ.) μετασκευάστηκε μάλλον σε κρήνη δημόσιου χαρακτήρα.¹⁹ Στην τελευταία αυτή φάση κατασκευάστηκε στο εσωτερικό του κτίσματος χώρος συλλογής νερού επενδεδυμένος με υδραυλικό κονίαμα. Την πρόταση της ανασκαφούς Μαρίας-Φωτεινής Παπακωνσταντίνου ότι πρόκειται για κρήνη δημόσιου χαρακτήρα ενισχύει η γειτνίαση με τη μεταγενέστερη βασιλική, που υποδεικνύει ότι βρισκόμαστε σε ένα κεντρικό σημείο του οικισμού.

17. Π. Πάντος, *ΑΔ* 37 (1982) Β' 1, 193-194, πίν. 117γ.

18. Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004) Β' 2, 341, εικ. 25, και 364.

19. Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου, *ΑΔ* 56-59 (2001-2004) Β' 2, 313-314, εικ. 9-11. Το εύρημα διατηρείται στο υπόγειο του κτηρίου της Τράπεζας.

Τα παραπάνω κτηριακά λείψανα παρουσιάζουν ορισμένα κοινά στοιχεία ως προς τα υλικά δομής και την οικοδομική τεχνική, με χρήση υλικού από παλαιότερα κτίσματα – χαρακτηριστική είναι η εικόνα των σπονδυλών αρχαίων κίωνων που επαναχρησιμοποιήθηκαν στον υστερορωμαϊκό τοίχο στο οικόπεδο Ελασσώνα. Η πρακτική αυτή διαδίδεται ιδιαίτερα από τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους και εξής. Με το ίδιο πνεύμα οικονομίας χρησιμοποιούνται υποδομές παλαιότερων, αρχαίων κατασκευών, ως θεμέλιο ή βάση για την οικοδόμηση νέων κτισμάτων, όπως στην περίπτωση της πιθανής δημόσιας κρήνης στην πλατεία Διάκου, που αξιοποιεί τα κατάλοιπα ενός αρχαίου κτηρίου.

Η βασιλική της πλατείας Διάκου («των Αγίων Αποστόλων»)

Το 1971 αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο Σαμαρά επί της πλατείας Διάκου (όπου σήμερα το ομώνυμο ξενοδοχείο) κτηριακά λείψανα (Εικ. 4), μεταξύ των οποίων τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου που αποδίδεται σε παλαιοχριστιανική βασιλική.²⁰ Πρόκειται για ιδιαίτερα σημαντικό εύρημα, έχοντας υπόψη ότι οι βασιλικές ανεγείρονταν σε κεντρικές θέσεις στις πόλεις της περιόδου και αποτελούσαν σημείο αναφοράς στον πολεοδομικό ιστό. Τη σημασία του συγκεκριμένου χώρου για την πολεοδομική οργάνωση της παλαιοχριστιανικής Λα-

20. Μ. Μιχαηλίδης, *ΑΔ* 26 (1971), Β' 1, 17· Θ. Σπυρόπουλος, *ΑΔ* 26 (1971), Β' 1, 229-230, πίν. 201α-β· Π. Λαζαρίδης, *ΑΔ* 26 (1971), Β' 1, 286· Παπαναγιώτου, 1971: 122-124· Αβραμέα, 1974: 143· Pallas, 1977: 39-40· Ασημακοπούλου-Ατζακά, 1987: 176-178, πίν. 301· Karagiorgou, 2001: 101-102, πίν. 110· Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, 2002: 53· Βαραλής, 2003: 360, αρ. 29 (ο οποίος διατυπώνει επιφυλάξεις για την ταύτιση του ευρήματος με βασιλική).

μίας ενισχύει όπως σημειώσαμε η εύρεση του αρχαίου δημοσίου κτηρίου που μετασκευάστηκε πιθανώς σε κρήνη κατά τους όψιμους ρωμαϊκούς χώρους – αν και δεν γνωρίζουμε αν αυτή εξακολούθησε να βρίσκεται σε χρήση κατά την περίοδο που ιδρύθηκε η βασιλική.

Η μόνη αναφορά στην ανασκαφή, που δημοσιεύθηκε στο *Αρχαιολογικόν Δελτίον* από τον Θεόδωρο Σπυρόπουλο, δεν δίνει σαφή εικόνα για τα κατάλοιπα του μνημείου και τη διαμόρφωσή του.²¹ Από τα στοιχεία της περιγραφής και τη φωτογραφία που τη συνοδεύει, φαίνεται πιθανότερο ότι οι τοίχοι που βρέθηκαν ανήκαν σε δύο επάλληλα οικοδομήματα ή δύο οικοδομικές φάσεις ενός κτηρίου, μία από τις οποίες ταυτίζεται με βασιλική, λόγω της παρουσίας του ψηφιδωτού δαπέδου και της επιγραφής του (Εικ. 5). Ο αρχιτεκτονικός τύπος της φάσης του ψηφιδωτού δεν διευκρινίζεται. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία διακρίνονται: α) τμήμα ενός αρχικού κτηρίου, οριοθετούμενου στη μία πλευρά του από τοίχο δομημένο με αρχαίες ορθογωνικές λιθοπλίνθους και εξωτερικές αντηρίδες, πιθανώς αναλημματικές, και με δάπεδο από κεραμικά πλακίδια· β) τμήμα μιας ορθογώνιας αίθουσας οριζόμενης από δύο επιμήκεις τοίχους, έναν αμελούς κατασκευής και έναν με εσωτερικό μόνο μέτωπο, ο οποίος βαίνει επάνω στον αρχαιότερο, παρεκκλίνοντας ελαφρά από τον άξονά του. Σε ποιαν από τις δύο αυτές φάσεις ανήκε το ψηφιδωτό δάπεδο, δεν διασαφηνίζεται.

Από το ψηφιδωτό διασώθηκαν τμήματα μόνον, σε κακή κατάσταση, τα οποία αποσπάστηκαν και συντηρήθη-

---

21. Αναζήτησα τα ανασκαφικά στοιχεία στη Θ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, από όπου πληροφορήθηκα ότι δεν υπάρχουν ημερολόγια ή άλλο σχετικό υλικό.

καν²² (Εικ. 6). Το μεγαλύτερο διατηρούσε μέρος της γωνίας ενός τετράγωνου διάχωρου, μέσα στο οποίο εγγραφόταν κυκλος με γεωμετρικό θέμα. Τη γωνία του τετραγώνου κάλυπτε σχηματοποιημένο φυτικό στοιχείο. Στην περιφέρεια του κύκλου υπήρχε αφιερωτική επιγραφή, από την οποία σώθηκε το εξής απόσπασμα:

- - - Ἀπό]στόλων ὑπὲρ εὐχ[ῆ]ς [έ]αυτο[ῦ - - -

Πρόκειται μάλλον για τμήμα της επιγραφής με την οποία ο κληρικός ή ο λαϊκός που ανέλαβε τη δαπάνη της κατασκευής του ψηφιδωτού στον ναό, θέλησε να απαθανάτισει τη δωρεά του, διατυπώνοντας παράλληλα και μία παράκληση για την προσωπική του σωτηρία – ίσως και για τους οικείους του, στη συνέχεια που δεν σώζεται. Η Όλγα Καραγιώργου υποστηρίζει ότι το ψηφιδωτό πιθανώς κοσμούσε τον νάρθηκα της βασιλικής.²³ Τμήμα του ίδιου δαπέδου ή τουλάχιστον από χώρο του ίδιου συγκροτήματος πιστεύεται ότι ήταν το ψηφιδωτό που εντοπίστηκε και καταστράφηκε κατά τη διάρκεια έργων ύδρευσης στο νότιο άκρο της πλατείας Διάκου το 1987²⁴. Η μνεία των αγίων Αποστόλων έχει οδηγήσει στην εκτίμηση ότι η βασιλική ήταν αφιερωμένη στους ίδιους. Ο χρόνος ίδρυσής της θα μπορούσε κατά προσέγγιση να τοποθετηθεί από τον 5ο ως το 4ο μισό του 6ου αιώνα.

Για την ύπαρξη άλλων βασιλικών στην παλαιοχριστιανική πόλη μόνον υποθέσεις μπορούν να γίνουν. Νεότεροι ερευνητές εκτιμούν ότι τα παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά αρχιτεκτονικά μέλη που έχουν εντοπιστεί στην εκκλησία της

22. Σήμερα φυλάσσονται στο Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδος στην Υπάτη.

23. Karagiorgou, 2001: 102.

24. Μ. Παπακωνσταντίνου-Κατσουνή, ΑΔ 42 (1987) Β' 1, 221.

Παναγίας Δέσποινας, υποδεικνύουν πιθανώς την παρουσία παλαιότερου μνημείου στην ίδια θέση,²⁵ άποψη που δεν είναι προς το παρόν δυνατό να επιβεβαιωθεί ή να απορριφθεί, καθώς δεν έχουν γίνει έρευνες στον υπάρχοντα ναό και τον περίγυρό του.

Τα αρχιτεκτονικά γλυπτά

Μία μικρή ακτίνα φωτός για την οικοδομική δραστηριότητα και το επίπεδο της τέχνης στην παλαιοχριστιανική Λαμία ρίχνουν τα λίγα αρχιτεκτονικά μέλη και γλυπτά που έχουν επισημανθεί διάσπαρτα σε διάφορα σημεία της πόλης και προορίζονταν —τα περισσότερα— μάλλον για ναούς, την ακριβή θέση και τη μορφή των οποίων αγνοούμε.

Δύο ανάγλυφα θωράκια προερχόμενα από την πόλη μελετά η αρχαιολόγος Βασιλική Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, από την οποία αναμένονται συμπεράσματα σχετικά με την τεχνοτροπία και τη χρονολόγησή τους, οπότε δεν θα γίνει σχετικός λόγος εδώ. Το ένα από αυτά σώζεται αποσπασματικά και βρέθηκε επαναχρησιμοποιημένο ως οικοδομικό υλικό στο Κάστρο²⁶. Σήμερα εκτίθεται στο Βυζαντινό Μουσείο Φθιώτιδας στην Υπάτη.

Στην ίδια τη Λαμία μπορεί να δει κανείς δύο μόνον αντικείμενα αυτής της κατηγορίας. Το πρώτο είναι ένα τμήμα κορμού αρράβδωτου χίονα²⁷ (Εικ. 7), που απόκειται στο προαύλιο του παρεκκλησίου του Αγίου Μηνά, λίγο βόρεια

25. Π. Λαζαρίδης, *ΑΔ* 16 (1960) *Χρονικά*, 162· Karagiorgou, 2001: 102· Συθιακάκη-Κριτσιμάλλη, 2002: 53.

26. Λαζαρίδης, 1960: 161-162, πίν. 14γ· Karagiorgou, 2001: 102-103, pl. 104b.

27. Πάλλης, 2009, 1304, εικ. 4.

και υψηλότερα από την Παναγία Δέσποινα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το πολυτελές υλικό στο οποίο έχει λαξευθεί, το πράσινο θεσσαλικό μάρμαρο που είναι γνωστό και ως ατράκιος λίθος.²⁸ Η προέλευση του κορμού δεν είναι γνωστή. Στον περίβολο της Παναγίας της Αρχοντικής βρίσκεται ένας αμφικιονίσκος από λευκό μάρμαρο,²⁹ σε σχεδόν ακέραιη κατάσταση διατήρησης (Εικ. 8)· και αυτού η αρχική προέλευση είναι άγνωστη. Αποτελείται από δύο ραβδωτούς ημικίονες με συμφυή κιονόκρανα διακοσμημένα με πλατιά σχηματοποιημένα φύλλα. Η συγγένεια που παρουσιάζουν τα τελευταία με αντίστοιχα θέματα σε γλυπτά της βασιλικής Α΄ της Νέας Αγχιάλου,³⁰ επιτρέπει την κατ' αρχήν απόδοση του αμφικιονίσκου στον 5ο αιώνα.

Στον αυλόγυρο της Παναγίας Δέσποινας σώζονταν άλλοτε μία αρράβδωτη βάση περιρραντηρίου³¹ και τμήμα πλάκας ορθομαρμάρωσης με ενάλληλα πλαίσια κυματοειδούς διατομής (Εικ. 9). Στον ίδιο ναό υπήρχε επίσης ένα μεγάλο χορινθιακό κιονόκρανο από λευκό μάρμαρο³² (Εικ. 10). Αυτά τα τρία αντικείμενα, σήμερα χαμένα, τοποθετούνται χρονικά στη ρωμαϊκή ή την παλαιοχριστιανική περίοδο.

28. Καραγιώργου, 2004.

29. Σιμόπουλος, 1985: 371.

30. Σωτηρίου, 1929: 71, εικ. 80-81.

31. Π. Λαζαρίδης, *ΑΔ 16* (1960) *Χρονικά*, πίν. 146α· Pallas, 1977: 40, εικ. 22.

32. Π. Λαζαρίδης, *ΑΔ 16* (1960) *Χρονικά*, 162, πίν. 146α· Pallas, 1977: 40, εικ. 22· Σιμόπουλος, 1985: 364.

Τα νεκροταφεία και οι ταφικές πρακτικές

Οι γνώσεις μας για τα νεκροταφεία και τις ταφικές πρακτικές της περιόδου αυτής στη Λαμία είναι σχετικά πλουσιότερες, χωρίς όμως να διαθέτουμε μία πλήρη εικόνα. Αν και δεν έχουν εντοπιστεί οργανωμένα κοιμητήρια, παρατηρείται από τον 2ο μέχρι και τον 7ο αιώνα επαναχρησιμοποίηση ελληνιστικών θαλαμωτών τάφων στο βόρειο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης, το οποίο βρισκόταν χαμηλά στη βορειοδυτική πλαγιά της Ακρολαμίας και σε ένα ακόμα χαμηλότερο ύψωμα στα βορειοδυτικά του.³³ Ίδια επέμβαση έχει διαπιστωθεί σε τάφους στην οδό Αργυροκάστρου 4 (οικόπεδο Τρ. Τσαδήμα)³⁴ και 8 (οικόπεδο Χ. Σκάρλα),³⁵ στην οδό Μαλιέων (οικ. Π. Σδράλη)³⁶ και στην οδό Καραϊσκάκη 100 (οικ. Δομικής).³⁷ Αντίστοιχη πρακτική διαπιστώθηκε και στην οδό Θερμοπυλών 9-11 (οικόπεδο ΑΜΑΚ Α.Ε.), στον πρώτο τάφο μακεδονικού τύπου που εντοπίστηκε στη Λαμία.³⁸ Ένας ακέραιος λύχνος και τεμάχια άλλων που χρονολογήθηκαν στον 4ο αιώνα πιστοποιούν τη συνέχιση της χρήσης του αρχαίου μνημείου στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Ο εν λόγω τάφος βρίσκεται προς το νοτιοανατολικό νεκροταφείο της αρχαίας Λαμίας.

33. Παπακωνσταντίνου και Παπασταθοπούλου, 2003: 915.

34. Μ. Παπακωνσταντίνου-Κατσουνή, ΑΔ 38 (1983) Β' 1, 164-166, σχ. 4, πίν. 71γ-72α-β· Παπακωνσταντίνου και Παπασταθοπούλου, 2003: 919.

35. Αι. Σταμούδη, ΑΔ 53 (1998) Β' 2, 384.

36. Μ. Παπακωνσταντίνου-Κατσουνή, ΑΔ 42 (1987) Β' 1, 215, 217, πίν. 127α-γ· Παπακωνσταντίνου και Παπασταθοπούλου, 2003: 920.

37. Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου, ΑΔ 56-59 (2001-2004) Β' 2, 326-327 (τάφος XVII).

38. Φ. Δακορώνια, ΑΔ 50 (1995) Β' 1, 322-323, σχ. 2.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι σε ένα από τα κύρια νεκροταφεία της αρχαίας πόλης και σε ένα μνημειακό, επίσης αρχαίο ταφικό κτίσμα, επαναλήφθηκαν ταφές κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο. Η πρακτική αυτή ήταν τότε γενικευμένη και έχει διαπιστωθεί και σε άλλες θέσεις της Φθιώτιδας, όπως στο ελληνιστικό θολωτό ταφικό μνημείο του Περιβολίου, όπου βρέθηκαν πολυάριθμα λυχνάρια που μαρτυρούν την ταφική —αν όχι και εν μέρει λατρευτική— χρήση του χώρου μέχρι και τον 7ο ίσως αιώνα.³⁹

Οι ταφικές πρακτικές της περιόδου, που συνεχίζουν τις αρχαίες συνήθειες, δεν παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες στη Λαμία, σύμφωνα με τα διαθέσιμα δεδομένα. Τα κτερίσματα είναι γενικά φτωχά και περιορίζονται συνήθως σε πήλινους λύχνους με ανάγλυφη διακόσμηση. Σε μία περίπτωση, στην οδό Μαλιέων (οικόπεδο Π. Σδράλη), έχει βρεθεί αργυρό ενώτιο χρονολογημένο στον 6ο αιώνα.⁴⁰

Η έλλειψη επιτύμβιων επιγραφών από την παλαιοχριστιανική πόλη είναι αξιοσημείωτη. Έχει βρεθεί μόνο μία, εντοιχισμένη σήμερα στον περίβολο του παλαιού μητροπολιτικού ναού του Αγίου Νικολάου. Πρόκειται για την επιτύμβια του Αγνού, γιου του Σωσιπάτρου,⁴¹ η οποία έχει αναγραφεί σε απλή μαρμαρίνη πλάκα-ταφικό σήμα και χρονολογείται γύρω στον 4ο αιώνα (Εικ. 11). Η αρχική της θέση είναι

39. Π. Α. Πάντος, *ΑΔ* 42 (1987) Β' 1, 221, 223· Πάντος, 1992, 418-421, πίν. 91.

40. Παπακωνσταντίνου και Παπασταθοπούλου, 2003: 920.

41. Α. Ρ. Ραγκαβής, *ΑΕ* 1838, 121, αρ. 77· Stephani, 1843: 51, αρ. 31. πίν. VI. *IG IX² 88*· Αβραμέα, 1974: 142· Avraméa & Feissel, 1987: 392· Karagiorgou, 2001: 104· Πάλλης, 2014: 35-36, εικ. 1α-β. Ο Άγγελος Χανιώτης διαφωνεί με την ερμηνεία και τη χρονολόγηση: θεωρεί την επιγραφή ως απελευθερωτική, του 3ου αιώνα (SEG LXIV, 500).

άγνωστη. Ο νεκρός χαρακτηρίζεται ως *δοῦλος εὔμοιρος*, μία έκφραση που υπονοεί τη σωτηρία και το μερίδιο της αιώνιας ζωής που θα απολαύσουν μετά θάνατον οι χριστιανοί.

Η Ακρολαμία

Η αρχαία ακρόπολη, γνωστή και ως Ακρολαμία, δέσποζε επάνω από τον παλαιοχριστιανικό οικισμό. Δεν είναι γνωστό σε ποια κατάσταση βρισκονταν κατά την περίοδο αυτή οι αρχαίες οχυρώσεις της, αλλά αναμένεται ότι θα επισκευάστηκαν και θα ανανεώθηκαν, δεδομένου ότι το ύψωμα αποτελούσε το κύριο αμυντικό πλεονέκτημα μιας πόλης με στρατηγική αξία και έδρας επισκόπου. Ωστόσο, όπως έχει ήδη αναφερθεί, το Κάστρο της Λαμίας δεν περιλαμβάνεται στον κατάλογο των οχυρωματικών έργων της βασιλείας του Ιουστινιανού στην Ελλάδα, όπως αυτός παραδίδεται από τον Προκόπιο στο σύγγραμμά του *Περί Κτισμάτων*.⁴² Η απουσία αυτή θα μπορούσε να αποδοθεί στην ελλιπή και συγκεχυμένη γνώση του χώρου της Θεσσαλίας από τον συγγραφέα, την οποία έχει επισημάνει η σύγχρονη έρευνα.⁴³ Είναι ενδεικτικό ότι ο Προκόπιος κατονομάζει επτά κάστρα σε όλη την περιοχή, από τα οποία μέχρι σήμερα δεν έχει ταυτιστεί κανένα.

Πάντως τα αρχαιολογικά δεδομένα δεν φαίνεται να συμφωνούν με τη σιγή του Προκοπίου, παρόλο που στο σημείο αυτό προβάλλει ένα νέο πρόβλημα: το Κάστρο της Λαμίας δεν έχει μελετηθεί ακόμη συστηματικά. Η μορφή στην οποία σώζονται σήμερα οι οχυρώσεις του είναι αποτέλεσμα διαδοχικών οικοδομικών φάσεων, που ξεκινούν από τον 5ο

42. Βλ., παραπάνω, σσ. 33-34.

43. Gregory, 2000: 107.

αιώνα π.Χ. και φτάνουν μέχρι την περίοδο της βασιλείας του Όθωνα (1833-1862),⁴⁴ με κυρίαρχες εκείνες του 13ου-15ου αιώνα. Τα σωζόμενα τείχη περικλείουν όλες τις πλευρές του τριγωνικού πλατώματος και κλείνουν στο υψηλότερο σημείο, το Ακροπύργιο, όπου διαμορφώνεται ξεχωριστό φρούριο – το τελευταίο καταφύγιο σε περιόδους πολιορκίας. Οι δύο μοναδικές πύλες ανοίγονται στο βορειοανατολικό και το νοτιοανατολικό σκέλος των τειχών, με τη δεύτερη να ανήκει κατασκευαστικά στην οθωμανική περίοδο. Η χρονολογική διάκριση των επάλληλων οικοδομικών φάσεων του μνημείου απαιτεί σχολαστική αποτύπωση και μελέτη των τειχοποιιών, δειγματοληψίες και αναλύσεις κονιαμάτων και ανασκαφικές τομές, εργασίες που δεν είτε δεν έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα, είτε —όπου έχουν υλοποιηθεί— παραμένουν αδημοσίευτες.⁴⁵

Ως προς την ύπαρξη ή μη παλαιοχριστιανικής φάσης στο Κάστρο, μόνον ο Παύλος Λαζαρίδης, που πραγματοποίησε εκτεταμένες εργασίες στερέωσης στα τείχη το 1958-1959, αναφέρει γενικόλογα ότι διέκρινε επισκευές του τέλους της συγκεκριμένης περιόδου,⁴⁶ δίχως όμως να προσδιορίζει τα

44. Σφηκόπουλος, 1981: 125-130· Παπακωνσταντίνου, 2009: 10-21, εικ. 4-14.

45. Το 2009 πραγματοποιήθηκαν από τον επίκουρο καθηγητή Βυζαντινής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Ι. Βαραλή διερευνητικές τομές στο βορειοανατολικό και νοτιοανατολικό σκέλος των τειχών, στο πλαίσιο της σύνταξης της μελέτης αποκατάστασής του. Τα αποτελέσματά τους δεν έχουν δημοσιευθεί ακόμη. Νέες ανασκαφές διεξάγονται από το 2014, με την ευκαιρία της έναρξης του έργου αυτού. Σχετική ανακοίνωση παρουσιάστηκε από τους Γ. Κακαβά και Σ. Βογιατζή στο 6ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας το 2018.

46. Π. Λαζαρίδης, ΑΔ 16 (1960) Χρονικά, 161-162, πίν. 145α-ε και 146δ-ε.

σημεία και το είδος τους. Αναζητώντας τις επεμβάσεις αυτές, η προσοχή μας στρέφεται στο Ακροπύργιο, όπου στην ανατολική και τη δυτική πλευρά του παρατηρούνται τμήματα δομημένα με μεγάλες λιθοπλίνθους, ανάμεσα στις οποίες παρεμβάλλονται τεμάχια από κεραμίδες και μικρές πέτρες. Αυτός ο τρόπος, με αρχαίο υλικό σε δεύτερη χρήση που συνδέεται στους αρμούς με τεμάχια από κεραμίδες, μικρές πέτρες και κονίαμα, απαντά συχνά σε παλαιοχριστιανικές οχυρώσεις. Επιπλέον, στη δυτική τουλάχιστον πλευρά του Ακροπυργίου η τοιχοποιία αυτή πατά απευθείας επάνω σε τμήμα του αρχαίου περιβόλου, κτισμένο κατά το τραπεζιόσχημο σύστημα και χρονολογούμενο μεταξύ του 425 και του 375 π.Χ.⁴⁷ (Εικ. 12). Η άμεση διαδοχή των δύο φάσεων, της αρχαίας και της πρώτης βυζαντινής, φαίνεται να ενισχύει την υπόθεση ότι η δεύτερη χρονολογείται στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Με βάση τα παραπάνω, και σε συνδυασμό με τα ιστορικά και γεωγραφικά δεδομένα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι το Κάστρο γνώρισε μία ανοικοδόμηση κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο, τουλάχιστον στην περιοχή του Ακροπυργίου, είτε επί Ιουστινιανού είτε νωρίτερα. Καμία υπόθεση δεν μπορεί όμως να γίνει για την κατάσταση στο εσωτερικό του υψώματος. Οι επιφανειακές και ανασκαφικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί εκεί μέχρι σήμερα, δεν έχουν αποδώσει ευρήματα της παλαιοχριστιανικής περιόδου.⁴⁸ Το τμήμα του ανάγλυφου θωρακίου που βρέθηκε στη

47. Παπακωνσταντίνου, 2009: 19, εικ. 13.

48. Οι μέχρι σήμερα επιφανειακές και ανασκαφικές έρευνες στο Κάστρο της Λαμίας παρουσιάζονται στις εξής εκθέσεις: Γ. Χ. Χουρμούζιάδης, *ΑΔ* 29 (1973-1974) Β' 2, 519-520· Φ. Δακορώνια, *ΑΔ* 40 (1985) Χρονικά, 174· Φ. Δακορώνια, *ΑΔ* 41 (1986) Χρονικά, 58-59, πίν. 63α-β· Π. Α. Πά-

νοτιοανατολική πύλη κατά τις αναστηλωτικές εργασίες του 1958,⁴⁹ θα είχε μεταφερθεί στον χώρο ως οικοδομικό υλικό. Δύο χάλκινοι φύλλεις του 336/7 και του 337-341, που αναφέρονται ως παράδοση ιδιώτη με προέλευση από το Κάστρο, είναι αμφίβολο αν προέρχονται όντως από αυτό.⁵⁰

Τα περίχωρα της παλαιοχριστιανικής Λαμίας

Ενδιαφέροντα ευρήματα έχουν εντοπιστεί σποραδικά στα περίχωρα της Λαμίας, τα οποία παρέχουν στοιχεία για τη μορφή της υπαίθρου της παλαιοχριστιανικής πόλης και τις δραστηριότητες που αναπτύσσονταν εκεί.

Στα βορειοανατολικά κατ' αρχάς, στη θέση Σανίδι ή Παλιουριάς, κοντά στην αριστερή όχθη του χειμάρρου Ξηριά, ανασκάφηκε τμήμα κτηρίου παλαιοχριστιανικών χρόνων με ψηφιδωτό δάπεδο.⁵¹ Ερευνήθηκαν τρεις συνολικά χώροι πε-

---

ντος, *ΑΔ* 42 (1987) Β' 1, 221, σχ. 4· Μ. Παπακωνσταντίνου-Κατσουνή, *ΑΔ* 44 (1989) Β' 1, 164-165· Αι. Καλαντζή-Σμυράκη, *ΑΔ* 44 (1989) Β' 1, 247, πίν. 147α-β, 148α-β· Αι. Σταμούδη, *ΑΔ* 54 (1999) Β' 1, 353-355, εικ. 6· Παπακωνσταντίνου, 2009: 22, εικ. 7.

49. Βλ., παραπάνω, σσ. 45-46.

50. Μ. Καραμεσίνη-Οικονομίδου, *ΑΔ* 24 (1969) Β' 1, 9· Αβραμέα, 1974: 142. Διατηρώ επιφυλάξεις για την προέλευση των δύο νομισμάτων, καθώς αυτή προσδιορίζεται από την Καραμεσίνη-Οικονομίδου ως «εκ της περιοχής Ακροπόλεως» (άδηλο όμως ποιας: της Μακρακώμης, στην οποία αναφέρεται λίγο πριν, της Λαμίας, ή ακόμα και της Αθήνας;).

51. Π. Λαζαρίδης, *ΑΔ* 25 (1970) Β' 1, 267-268· Παπαναγιώτου, 1971: 137, 140-143, εικ. 84-87· Ασημακοπούλου-Ατζακά, 1987: 176-177, υποσ. 237· Π. Πάντος, *ΑΔ* 44 (1989) Β' 1, 164· Αι. Καλαντζή-Σμυράκη, *ΑΔ* 44 (1989) Β' 1, 250, πίν. 150· Π. Πάντος, *ΑΔ* 45 (1990) Β' 1, 168-169, σχ. 2-3· Συθιακάκη-Κριτσμάλλη, 2002: 53-54· Zachos, 2016: 51. Αδιευκρίνιστο παραμένει αν το κτήριο στο Σανίδι ταυτίζεται με εκείνο που είδε ο Béquignon στη

ρίπου τετράγωνοι στην κάτοψη, ένας μεγάλος και δύο μικρότεροι σε επαφή με αυτόν (Εικ. 13), από τους οποίους ο ένας αναγνωρίστηκε ως δεξαμενή, ενώ ο άλλος έφερε ημικυκλική αφίδα στη μία πλευρά του. Η τοιχοποιία του κτίσματος ήταν αρκετά επιμελημένη· η δεξαμενή έφερε τυφλά αφιδώματα στις δύο πλευρές της και ήταν επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα. Στη μεγάλη τετράγωνη αίθουσα διασώθηκε το ήμισυ του ψηφιδωτού δαπέδου της (Εικ. 14), το οποίο ήταν διακοσμημένο με σύνθεση γεωμετρικών και φυτικών θεμάτων: μέσα σε τετράγωνο πλαίσιο με συνεχόμενο πλοχμό, εντασσόταν τροχός πάλι από πλοχμό, που περιέκλειε εναλλασσόμενα τρίγωνα (το λεγόμενο θέμα της κουκουνάρας) και στο κέντρο έφερε τον κόμβο ή κλειδί του Σολομώντος. Οι γωνίες μεταξύ του εξωτερικού πλαισίου και του τροχού συμπληρώνονταν με πλούσιες κληματίδες και κανθάρους. Τμήματα ψηφιδωτού δαπέδου βρέθηκαν και στον άλλο τετράγωνο χώρο, με παραστάσεις φυτικών θεμάτων. Το κτήριο θα εκτεινόταν ασφαλώς σε έκταση μεγαλύτερη από εκείνην του τμήματος που ερευνήθηκε. Η παρουσία της δεξαμενής, σε συνδυασμό με ενδείξεις για την ύπαρξη υπόκαυστων, οδήγησαν τον ανασκαφέα Πάντο Πάντο να το ταυτίσει με βαλανείο. Για τη χρονολόγησή του δεν έχουν διατυπωθεί εκτιμήσεις· το θέμα του ψηφιδωτού της

θέση Πλατανάκος, μισή ώρα βόρεια του νεκροταφείου της Λαμίας και επίσης στην αριστερή όχθη του Ξηριά, από το οποίο επισημάνθηκαν το 1934 τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου με γεωμετρικό διάκοσμο και κτιστός αγωγός (Béquignon, 1937: 274, υποσ. 4. Το πρόβλημα αυτό θέτει η Ατζακά, 1987: 176-177, υποσημ. 237). Ο γάλλος αρχαιολόγος ταύτισε το κτίσμα με ρωμαϊκές θέρμες και παρατήρησε στη γύρω περιοχή επιφανειακές ενδείξεις, με βάση τις οποίες υπέθεσε ότι εδώ θα υπήρχε κάποια ρωμαϊκή έπαυλη.